

Michael Novak

A katolikus etika és a kapitalizmus szelleme

Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című 1904-es nagyhatalás tanulmánya után – mely a modern kapitalizmus szellemi gyökereit a reformáció nyomában kialakuló puritán etikában vélte megtalálni – némiképp meghökkenő lehet Novak tézise, miszerint a modern kapitalizmust működtető ethosz újdonsága nem is annyira az evilági aszkézisben és hivatástudatban, mint inkább az ember isteni képmás mivoltában rejlő kreativitásának kibontakoztatásában rejlik. Ez pedig azt jelenti, hogy – Weber állításával ellentétben – a protestantizmusnak a modern kapitalizmus kialakulásában nincs semmiféle kitüntetett szerepe, az ember istenképességét ugyanis a katolikus és a zsidó etika egyaránt magáénak vallja.

A szlovák származású, egyesült államokbeli szerző eszmeisége a szocialista jellelges eszmékkel határozottan szemben álló katolikus whig hagyományban gyökerezik: *“A katolikus whigek bizonyos értelemben a haladó szellemiségük közé tartoznak. Hisznek az emberi személy méltóságában, az emberi szabadságban, az intézményi reformban, a fokozatos fejlődésben. Ugyanakkor mélyen tisztelik a nyelvet, a jogot, a liturgiát, a szokást, a hagyományt, amely tulajdonságok egyidejűleg sorolják őket a konzervatívok közé. A konzervatívokkal együtt a katolikus whigek is tisztában vannak a kulturális hagyományok erejével, illetve a szenvedélyek és a bűn emberi viszonyok között betöltött szerepével. A liberálisokkal központi jelentőséget tulajdonítanak az emberi szabadságnak, különösen pedig a szabadság intézményei lassú képzésének.”* (256. old.) Ez a kettősség – de nem tudathasadás! – jellemzi az egész könyv szellemiségét is.

A szerző a sokszínű katolikus hagyományból az egyház XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* kezdetű enciklikájának 1891-es megjelenésével kezdődő legújabb kori társadalmi tanítására koncentrált, s ebből igyekszik levezetni a katolicizmus mibenlétére vonatkozó megállapításait. Ebbe az áramlatba tartozik XI. Piusz *Quadragesimo Anno* kezdetű 1931-es enciklikája, mely elsőként kanonizálta a *társadalmi igazságosság* fogalmát. Ez elvileg kettős szerepet tölthet be: egyrészt lehet emberi viselkedésre vonatkozó erkölcsi követelmény, másrészt pedig társadalmi rendre vonatkozó elmélet (64. old.). Novak szerint az enciklika elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy a társadalmi igazságosságot erkölcsi követelményként definiálja (74. old.), s ezzel a felelősséget a társadalomnak nevezett misztikus képződményre hárította, mellyel aztán visszaélt a kommunista és a szocialista propaganda (68–69. old.). Ez a felfogás – még ma is – a szegénységet állami beavatkozással megoldani kívánó erők malmára hajta a vizet. A társadalmi igazságosság nemes fogalmának megmentése érdekében Novak alternatív javaslattal áll elő, mely szerint ezt a következő öt tényező segítségével kell felépíteni: civil társadalom; a szabadság hármass rendszere (lásd később); megfelelő szabályok keretei között működő szabad piac, s az ennek következtében kialakuló spontán rend (Hayek nyomán); közjó (építkezve a szubszidiaritás és az egyéni kezdeményezés elvére); valamint a változás elve (Schumpeter “kreatív rombolásra” vonatkozó elképzelése alapján) (81–86. old.).

II. János Pál enciklikái áttörést hoztak a kapitalizmus helyes értelmezésében, s ezek közül is különösen a *Centesimus Annus* (CA) kezdetű helyezi új megvilágításba a 100 évre visszatekintő pápai társadalmi tanítást (xv. old.). Itt a második Vatikáni Zsinat által definiált vallásszabadság mellett második legfontosabb emberi jogként a gazdasági szabadság jelentkezik (88, 92. old.). *“Egykor a termelés meghatározó tényezője a föld volt és később a tőke lett ..., ma már egyre inkább maga az ember a döntő tényező, vagyis megismerő képessége, amely a tudományos felismerésekben jut kifejezésre, továbbá*

közösséget alkotó szervezőképessége és az a képessége, hogy föl tudja ismerni és ki tudja elégíteni mások szükségleteit.” (CA #32) Ez a felfogás pedig egybevág Novak kreatív személyiséget középpontba helyező nézeteivel, s ezzel az emberi töke válik a nemzetek gazdagságának legfontosabb forrásává (lásd például Japán és Brazília kontesztját – 130. old.).

A nemzeteken belüli és a nemzetek közötti szegénység felszámolása akkor hathatós és humánus, ha az az emberben lakozó belső, kreatív potenciálra épít, s ekkor (és csak ekkor!) nem válnak függővé a segítséget kapottak a segítséget nyújtóktól (152. old.). Ez a követelmény felveti az állami szociálpolitikák, illetve a nemzetközi segítségnyújtási gyakorlat (például *Világbank* – 153. old.) felülvizsgálatának szükségességét. A szegénység maga, illetve az ezt (is) kísérő mellékjelenségek (kábitószér, alkohol, erőszak és fokozatos testi/szellemi leépülés) elsősorban nem pénzügyi problémát jelentenek, ugyanis a pénzügyi segélyek rendszere csak konzerválja a kialakult állapotot (161. old.). *“A baloldal a szegényeket és a gyengéket passzívnak látja, akik az állam segítségére várnak. A jobboldal és a centrum a szegényekre mint tehetséges, kreatív és aktív cselekvőkre tekint.”* Ez pedig – összhangban a pápai tanításban is megjelenő szubszidiaritás elvével – az állami helyett a civil szféra megerősítésének igényét jelenti (142. old.).

Könnyen adódhat a következtetés, hogy mindez a *laissez-faire* jellegű kapitalizmus dicsőítésével egyenértékű (Novak szerint az Egyesült Államokban ennek megvalósítására csak egy libertáriánus kisebbség törekszik – 134. old.), azonban a könyvben – a szerző szerint – nem erről van szó, hiszen az államnak igenis aktívan fel kell lépnie az egyéni kezdeményezőkézség és gazdasági vállalkozás előtti akadályok elhárítása érdekében, melynek következtében a szükségét szenvedők kibontakoztathatják kreatív képességeiket. A posztzocialista országokban az egyik legnagyobb feladat éppen az, hogy az emberek újra felfedezzék korábban elnyomott kezdeményezőképességüket, s ne az államtól várják problémáik felülről történő megoldását (108. old.).

Novak mondanivalójának pontos megértéséhez rendkívül fontos tisztán látnunk, hogy mit is ért az általa favorizált *demokratikus kapitalizmus* fogalma alatt. Eszerint ez a *gazdasági, a politikai és az erkölcsi-kulturális szféra* hármas rendszerét együttesen jelenti, mely elemek egymást is ellensúlyozzák. A kapitalizmus általános szótári definíciója (magántulajdon, piaci cseré és profit) csak a marxi szocialista ideától képes megkülönböztetni a rendszert, de nem a prekaptalista viszonyoktól. A demokratikus kapitalizmus valódi mivoltát akkor ragadhatjuk meg igazán, ha kiemeljük *erkölcsi-kulturális és demokratikus politikai* rendszerbe ágyazottságát, valamint az emberi tényező kreativitásának felszabadításában játszott szerepét (59. old.). Ebben az értelemben a közgazdaságtannak is jobban kell összpontosítania az emberi képességekre, s így az egy humanisztikus jellegű tudományággá válhat (109. old.). Mindezekről a szerző magyarul megjelent könyvében (*A demokratikus kapitalizmus szelleme*; General Press Kiadó, 1994) részletesen is olvashatunk.

Maga Novak is beismeri, hogy a kapitalizmus fogalmához Európában rengeteg kellemetlen mellékjelentés tapad, s szerinte ezzel magyarázható a pápa ózdkodása a szó pozitív értelmű használatától (135. old.). Véleménye szerint ez annak köszönhető, hogy a modern gazdaság megszületésekor az európai környezet ellenséges volt, mivel az csak az öröklött gazdagságot tartotta legálisnak, s a munkával szerezett elutasította. *“Zokon véve ezt az elutasítást, a vallásos szemléletet a közgazdászok a maguk részéről legalábbis valóság-idegennek és irrelevánsnak tekintették – ha nem kifejezetten károsnak – az empirikus vizsgálatok megfelelőse és a szegények helyzetének javítása szempontjából.”* (106. old.) Az észak-amerikai kontinensen ugyanakkor vallás és kapitalizmus kapcsolatát korántsem terhelték efféle konfliktusok, sőt, azok egymást termékenyen kiegészítették, ezért az itt megvalósult *“demokratikus kapitalizmus”* bátran ajánlható a világ többi része

számára is a szegénység felszámolása és az emberi kreativitás kibontakoztatása érdekében (237. old.).

A szerző munkásságának ismeretében nem nehéz felismerni azt, hogy a helyes társadalmi berendezkedést célzó gondolkodás során a (demokratikus) kapitalizmus – egyébként kétségtelenül meglévő – értékeire helyezi a fő hangsúlyt, s írásainak zömében az egyesült államokbeli gazdasági berendezkedés védelmezőjeként a (főként baloldali beállítottságú) bírálókkal szemben foglal állást. Ugyanakkor azonban a fennálló rendszer egyik-másik gyenge pontjával is tisztában van, s tárgyalat könyvének utolsó fejezetében határozottan rámutat az itt leselkedő legveszélyesebb folyamatra. Ugyanis a kapitalizmus demokratikus válfaja csak akkor működik megfelelően és valamennyi ember szolgálatában, ha az kellően beágyazódott az erkölcsi-kulturális szférába. *Jefferson 1776-ban joggal tekinthette magától ítéletődnök eme szféra egészséges mivoltát és integráló erejét. Azonban kérdéses, hogy „napjaink amerikai kultúrája Jefferson meggyőződését igazolja-e, avagy relativizmussal ássa alá azt”* (194. old.). *„A »liberális demokrácia« kifejezés bizonyos mértékű létjogosultsága ellenére most komoly indokok alapján kell megvizsgáljunk azt, hogy nincs-e ellentét »liberalizmus« (vagy legalábbis egy bizonyos fajta liberalizmus) és demokrácia között.”* (197. old.)

Novak szerint az egyetemeken divó, az abszolút értékek létezését tagadó Richard Rorty-féle filozófia (197–201. old.), valamint a médiát uraló kisebbségi ellenkultúra (például *Hollywood*, 210–214. old.) a demokratikus kapitalizmus keresztény alapjainak aláásásával fenyeget: *„az emberi jogokat védelmező intézmények nem korlátozzák a lelki ismeretet, de nem is kényszerítik a polgárokat saját erkölcsi és szellemi képességeik fejlesztésére. Ezek az intézmények megteremtik a lehetőséget eme fejlődés véghezvitelére – de a képességeket nem hozzák automatikusan létre. Ezért a politika és a gazdasági szabadság alapintézményeinek pusztá kiépítése önmagában nem tölti be az erkölcsi és szellemi téren létező emberi vágyakozást. A politika és a gazdaság önmagában elégtelen.”* (219–220. old.) Az elkövetkező harcot tehát az ellenkultúra képviselőivel kell megvívni, erkölcsi és szellemi téren egyaránt. Igaza van II. János Pálnak, amikor azt írja: *„A világ egyre jobban felismeri, hogy ezeknek a súlyos nemzeti és nemzetközi problémáknak a megoldása nem pusztán a gazdasági termelésen, vagy pedig a társadalom jogi vagy szociális rendjén múlik, hanem szükség van erkölcsi és vallási elvekre, valamint a gondolkodásmód, a szokások és a struktúrák megváltoztatására.”* (CA #60)

Novak művét – feltétlen pozitívumai mellett – azonban az is jól jellemzi, hogy miről nincs szó benne. Eszerint amíg a hangsúlyt a (demokratikus) kapitalizmus mikroszinten kifejtett áldásos tevékenységére összpontosítja (ti. az egyéni kreativitás korábban soha nem látott mértékű kibontakoztatására és az egykor tapasztalható általános szegénység felszámolására), addig semmit sem olvashatunk a jogi személyiséghez jutó személytelen vállalkozások egyre növekvő méreteiről és hatalmáról, mely szervezetek céljai gyakran köszönőviszonyban sincsenek az őket működtető és kiszolgáló emberek, valamint partnereik *tényleges* érdekeivel, s arról, hogy ezek a vállalkozások globális szinten olyan hatalmas érdekérvényesítő képességgel rendelkezhetnek, hogy esetenként már nincs is értelme önálló civil és állami szféráról beszélni. Továbbá olvashatunk arról, hogy a demokratikus kapitalizmus motorját – mellyel elvileg lehetővé válik a szegénység felszámolása – az állandó gazdasági növekedést biztosító, a gazdagságot abszolút mértékben is növelni képes gazdasági mechanizmus jelenti (29, 176. old.). Ugyanakkor az állandó gazdasági növekedés kapcsolatlan az amerikai szerző egyetlen bekezdést sem szentel ama nehézség bemutatására, amely a Föld anyagi értelemben tekinthető véges mivoltából fakad. Persze, az emberi kreativitás ezen a téren is számos eredményt képes felmutatni, azaz a technológiai fejlődés a fajlagos anyag- és energiafelhasználás területén jelentős haladást mutat. Mégis, a gazdaságilag fejlett országokban a relatív mutatók állan-

dó javulása ellenére a környezet abszolút nagyságú terhelése folyamatosan nő, s akkor az úgynevezett fejlődő országok igényeiről, fejlődési trendjéről még nem is szóltunk. Ezek a makroszintű nehézségek némileg eltorzítják a demokratikus kapitalizmus Novak-féle elképzelésének – egyébként sok tekintetben szimpatikus – vonásait.

Összességében azonban a szerző műve nagymértékben hozzájárulhat a (demokratikus) kapitalista rendszert – szociális érzéketlensége miatt – teljes egészében elvetők bírálatának árnyaltabb tételéhez, valamint a keresztény etikai vonatkozások hangsúlyozásával ráirányíthatja a hazai problémákat kizárólag gazdasági természetűeknek tartó döntéshozók figyelmét az oly hön áhított nyugati prosperitás nélkülözhetetlen, de nálunk legfeljebb csak csírájában létező erkölcsi előfeltételeire. A hosszútávon is fenntartható, s az emberi személyt is megfelelően szolgáló gazdasági rendszerről történő gondolkodás pedig tovább folytatódhat. (*The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*; The Free Press, New York, 1993)

KOCSIS TAMÁS